

*ДО ПИТАННЯ ПРО АФРИКАНСЬКИЙ ПІДХІД
ДО ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНУ ОСНОВУ
АФРИКАНСЬКОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ
ПРАВ ЛЮДИНИ*

РОГОВИК Олексій Дмитрович - аспірант III-го року навчання кафедри міжнародного права Львівського національного університету ім. Івана Франка
УДК **341.231.14: 342.7:1**

В статті обзначення общий контекст африканского бытия и его коллективную природу, влияние социального, религиозного и доктринального факторов на формирование африканского подхода к правам человека, общие черты дискурса и его особенности.

Ключові слова: права людини, африканське буття, колективна та соціальна природа, Африканська система захисту прав людини.

У сучасній науці міжнародного права такі важливі аспекти міжнародного права прав людини, як питання регіональних підходів до прав людини як основ регіональних систем захисту прав людини, ще не знайшли належного відображення. Особливо недослідженим залишається африканський підхід до прав людини як основа Африканської регіональної системи захисту прав людини. Окремі аспекти згаданих проблем досліджувалися у працях наступних вітчизняних та зарубіжних науковців: Д. Аюкпарі, Е. Анкума, А. Ан-Наїм, Р. Белл, О. Васильєв, О. Воскресенський, В. Денисов, А. Ель-Обаїд, Б. Ібхавоу, М. Кану, Г. Курдюков, О. Лукашева, Ю. Малевич, Т. Малува, В. Манжола, К. Мвенда, З. Мотала, М. Мубіала, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, А. Саїдов, М. Супатаєв, Д. Шино тощо. Загальна мета статті – здійснення комплексного дослідження африканського підходу до прав людини як фундаментальної основи Африканської системи захисту прав людини.

На наш погляд, африканський підхід до прав людини (основу Африканської систе-

ми захисту прав людини) необхідно чітко відмежовувати від африканської концепції прав людини, що безумовно знаходиться у тісній взаємодії з ним. Африканський підхід з прав людини як результат взаємодії різних чинників став передумовою створення та розвитку Африканської системи захисту прав людини, а тому є сформованою теоретичною конструкцією, у той час як африканська концепція прав людини лише формується на сучасному етапі у рамках функціонування Африканської системи захисту прав людини і не є остаточно сформованою теоретичною конструкцією.

Наслідком запровадження різних колоніальних моделей у Африці стало формування гібридних форм правових систем, що поєднували в собі різні форми дифузії західних концепцій та підходів до прав людини з локальною практикою африканських держав [1, с. 64].

Головною проблемою дослідження та аналізу міжнародно-правових явищ у Африці є особливості буття континенту та африканських народів. Передусім, дослідники звертають увагу на: а) відсутність Африки як єдиного цілого [2, с. 111]; б) сумнівність категорії «африканська цивілізація» [3, с. 375];

в) змішування, взаємопроникнення і взаємодію світів [4, с. 118] та різних культур [5, с. 59]; г) суттєві відмінності між народами Африки, різноманітність їх звичаїв і звичаєвого права [6, с. 335] та існування у кожній з африканських спільнот своєї власної системи права [7, с. 55]; д) специфічність т.

зв. «антропологічного стандарту» (детальніше дивитися монографію Колеснікова А. С. «Мировая философия в эпоху глобализации» [8, с. 282]); е) перебування Африки у стані переходу від традиційного суспільства до модернізованого [8, с. 365]; є) статичність, авторитарність та недемократичність постколоніальних держав; ж) вплив локальних та історичних контекстів дискурсів з прав людини (людина, цивільна особа, індивід, група, жінка, меншини, самовизначення) [9, р. 318]; з) ієрархічність, багатокладність та багатовимірність африканського суспільства [2, с. 13-14]; і) складність застосування зовнішніх стандартів при оцінці стандартів звичаїв, етносів та практики корінних африканських суспільств [10, р. 374]; ї) застосування «різними суспільствами у процесі формування їх концепцій прав людини різних культурних ідіом» [11]; к) особливості менталітету африканців (а саме: тотальна недовіра до нововведень, відсутність єдиної домінуючої релігії [12, с. 329-330], превалювання групової політичної орієнтації на цінності традиційного колективу тощо) [12, с. 331-332]; л) боротьба між цінностями традиційного африканського суспільства і модерних норм та західної цивілізації (за таких умов розуміння концепції прав людини у Африці [13, с. 293] повинно враховувати традиційні політичні цінності та ідеї [10, р. 387]);

м) особливості африканської соціальної концепції або концепції африканської солідарності [14, р. 833] (тобто «комуналізм»; кооперативність на протипагу персональній конкурентоспроможності [8, с. 367]; або африканська культурнобазована на звичаях традиція на протипагу західній культурнобазованій на правах традиції [9, р. 313], або розчинення індивідуального інтересу у певному виді загального інтересу [15, р. 55], за якого «індивідуалізму було відмовлено» [10, р. 381], адже африканцю властиво, на відміну від багатьох інших, відсутність уявлення людини як центру світобудови [16, с. 253]); н) особливості концепції природи соціального обов'язку (оскільки у традиційній Африці права відокремлені від ідеї обов'язку, що має бути дотриманий, оскільки, він є установкою як «категоричний імператив»-І. Канта [14, р. 834], ідея верховенства права

не може бути використана (як, приміром, у західних державах) як інструмент привілейованої меншості у якості правової «парасольки» для захисту власних привілеїв та в ім'я захисту прав людини [15, р. 67]; досягнення певного статусу особистості розуміється не просто як питання про поступову соціалізацію, а як практикування особливо-го морального життя, що робить внесок у добробут свого суспільства [17, р. 61]; права невіддільні від ідеї обов'язку, а відданість родині і виконання обов'язку переважають утвердження прав [18, р. 49]); о) своєрідність уявлення про час (розвиток часу в обох напрямках (нелінійність) зумовлює збереження і посилення у сьогоденні впливу, яким володіли за життя минулі покоління [19]; пов'язаний із цим феноменом принцип солідарності всередині групи призводить до антагонізму по відношенню до чужої групи) [19];

п) потужність впливу релігійного фактору («людина оцінюється в Африці насамперед як духовна сутність» [8, с. 367]; африканські соціальні цінності спираються на моральні цінності, які спираються на релігійні цінності [20, р. 157]).

До основних теоретичних концепцій, що обґрунтовують особливості африканського буття можна віднести наступні: теорія африканської особистості К. Нкрума, теорія африканської спільності (африканіте) [21, с. 135-136], африканський соціалізм (уҗамаа) [22, -с. 123], афропесимізм та афрореалізм [2, -с. 30] (до прикладу, за теорією афропесимізму Африка не має ні політичної волі, ні можливості вирішити свої проблеми [23, р. 133], а великий розрив між риторикою та реальністю передбачатиме, що оптимізм стосовно поваги до прав людини повинен ґрунтуватися на стриманій обережності [24, р. 468]).

На формування африканської концепції прав людини впливають також теорія панафриканізму, теорія неґритюду та теорія афроцентризму.

Панафриканізм, що акцентує увагу на расовій єдності усіх африканців [25, с. 64], став провідною ідеологією багатьох лідерів національно-визвольного руху і сприяв прискоренню процесу деколонізації та створення низки міжафриканських політичних

та економічних організацій [26, с. 103].

Теорія негритюду (що характеризується абсолютизацією ролі африканської людини та піднесенням значення її інтуїтивного розуму, який відрізняється від раціоналізму європейців [27, с. 779], адже європеєць непослідовно використовує аналітичні міркування, а африканське міркування інтуїтивне) [8, с. 367] сприяла максимальному збереженню африканськими народами своєї самобутності [16, с. 314].

Теорія афроцентризму (що базується на ідеї культурної єдності, яку втілює в собі Африка, що поєднує матеріалізм Заходу та духовність Сходу, – африканський мікрокосм) [27, с. 779] активно використовувалася для засудження колоніалізму та висунення державам Заходу вимог щодо виплати компенсації за завдану розвитку Африки шкоду.

Поєднання окремих положень теорій-панафриканізму, афроцентризму та негритюду призвело до появи теорії африканського націоналізму, який на рівні загальноафриканської єдності сприяв ліквідації колоніалізму, апартеїду та расизму в Африці та нівелював нерівноправність африканських держав, а на субрегіональному рівні заохочував створення субрегіональних економічних союзів задля забезпечення економічного прориву [27, с. 780].

Порівнюючи західний і східний підходи до прав людини, Д. Кобба відзначає, що африканський колективізм – це не просто стиль життя, це – світогляд, який ґрунтується не на самодостатності і пріоритеті своїх інтересів, а на соціальному навчанні і колективному виживанні [4, с. 120-121].

Саме тому, на думку А. Колеснікова, в Африці і на Сході окреслилося протистояння комунітаризму та лібералізму, культури регіональної та західної («загальнолюдської»), розвитку локального і глобального, блага і свободи [8, с. 186].

Особливості права африканських держав та африканського підходу до прав людини випливають з особливих історичних умов формування держави і права в африканських доколоніальних суспільствах, колоніях і, згодом, незалежних державах. Культурна та духовна детермінованість політичних, правових та соціальних систем суспільств

держав Африки поруч з особливостями культури та духовного світу африканців, а також особливими цінностями негро-африканської цивілізації поруч із плюралізмом типів правових систем, що існують в державах Африки, груповим характером замкнутого та партикулярного звичаєвого права (що є результатом синтезу традиційних, релігійних та успадкованих в колоніальний період західних норм права), множинністю та відмінністю етнічних складів африканських держав, а також нестабільністю політичних систем зумовили не лише особливе правове регулювання становища особи в державах африканського континенту, але й особливе співвідношення індивідуальних та колективних прав (а саме: домінування соціальної/колективної концепції) [1, с. 65].

З. Мотала зазначає, що африканський підхід до прав людини визначається політичними, економічними, культурними та соціальними факторами [10, р. 378]. Як зазначив колишній президент Танзанії Д. Ніерере: «Наш фермер має свободу голосувати та говорити, як він забажає. Але ці свободи є значно менш реальними для нього, ніж його свобода розвивати власний успіх. Як тільки його бідність скорочується, його політична свобода стає належно значимою, а його право на людську гідність стає фактом людської гідності» [28, р. 59]. Інший африканський лідер К. Ачеампонг зауважив: «Одна людина – один голос не має змісту, якщо не супроводжується принципом одна людина – один хліб». Саме тому в Африці економічні та соціальні права стоять вище за громадянські та політичні чи державно-індивідуалістичне мислення, що домінує у західному розумінні прав людини [28, р. 59].

Окремо слід наголосити, що для інтересів африканських народів будь-які дискусії щодо прав людини, що ведуться на рівні моральних абсолютів та універсальної людяності, є не тільки безплідними, але й ідеологічно руйнівними (І. Шивджі, приміром, не вірить в універсальні, рівні та індивідуальні права, а визнає лише «права народів» [15, р. 65]).

На думку П. Темпеле, головною особливістю африканських традиційних суспільств є концепція «центральної життєвості» (за якою

індивіди та спільноти покликані робити усе, метою чого є покращення їх життя, та уникати будь-якої дії, що може спростити або знищити життя). У цьому контексті права людини та спільноти не є ізольованими елементами, а є інтегративною частиною традиційних вірувань, цінностей та інституцій (адже африканська концепція «центральної життєвості» генерує багатовимірне «право на життя» [29, р. 213-214]).

Окрему увагу слід звернути на «соціальну природу» африканського підходу до прав людини, що визначається наступними факторами: 1) африканський підхід до прав людини ґрунтується на трьох основних принципах – множинності правових порядків, комунітарних відносинах і ієрархії [4, с. 118-119]; 2) права людини в Африці існують як права народів, а свобода розглядається як національна, а не особиста свобода [14, р. 827] (особи визначаються своїм соціальним статусом та груповим членством [28, р. 51]); 3) специфіка африканської соціальної концепції зумовлена груповим характером звичаєвого права (група «породжує сильно виражену групову психологію, у якій важко знайти місце для існування індивіда» [30, с. 78-79], а домінуючі соціальні орієнтації щодо прав наголошують на групізм, тотожності та комунальності як змісту кооперації, взаємозалежності та колективної відповідальності; таким чином, ці ідеали зберігають посилення відносин та соціальної згуртованості спільноти (комунальної солідарності) [28, р. 53], де право одного є обов'язком іншого, а обов'язок одного є правом для іншого [28, р. 54]).

Іншим важливим аспектом є повага до людської особи та гідності як визначальний елемент африканського підходу до прав людини (зокрема, передбачається зворотна повага до свобод кожного та вибору щодо участі у (чи отриманні вигоди з) усього комплексу усіх значимих процесів суспільства [15, р. 62-63]; загалом, ідея африканського гуманізму, що базується на традиційних цінностях взаємної поваги до ближнього родича і відчуття позиції і місця в соціальному, природному та космічному порядку, передбачає, що фундаментальну роль відіграють потреби людини, інтереси і гідність, турбота

про мистецтво, дії, думки та інститути африканських народів [17, р. 39-40], а також почуття відрази до грубих порушень прав людини [31, р. 239] та безкорислива допомога стражденним [29, р. 216].

Африканський підхід до прав людини як фундаментальна основа Африканської системи захисту прав людини сформувався внаслідок особливих історичних та сучасних умов існування Африканського континенту, практичних особливостей буття африканських народів та теоретичних напрацювань африканських науковців, політичних та релігійних діячів, філософів.

До основних структурних особливостей буття африканських народів та континенту загалом, що визначили сутність африканського підходу до прав людини варто віднести: а) дифузю західних та регіональних підходів до держави, права та прав людини у рамках плюралізму ідеологічних, релігійних, політичних, соціально-економічних та правових структур; б) наявність багатовимірних структур та типів соціальних порядків з глибоким стадіальними відмінностями; в) специфічність структури антропологічного стандарту Африки (соціально-економічних та ідеологічних структур функціонування африканських суспільств у контексті співвідношення особи та суспільства, особи та держави з урахуванням особливостей буття африканських народів, а також менталітету африканців;

г) колективну, соціальну, солідарну, соціоцентричну, комунальну і кооперативну традиційну природу буття африканських народів поруч із соціально-правовою природою загальносоціального обов'язку; д) плюралізм релігійних систем та взаємопов'язаних соціальних, моральних та релігійних цінностей тощо.

Особливості буття африканських народів, а також сукупність політичних, соціальних, економічних, правових і культурних факторів визначили особливості африканського підходу до прав людини, а саме: 1) загальні особливості (колективізм, солідарність, звичаєвість, традиційність, історичність, соціальна специфічність, гармонійність з природою, визначеність у рамках ідеалістичного світогляду, регіональної

культури, локального розвитку та множинності правових порядків та систем звичаєвого права народів та національних правових систем держав); 2) домінування соціально-економічних прав над громадянськими та політичними, а колективних прав (прав народів) над індивідуальними; особливе місце права на розвиток, права на самовизначення, а також права на життя;

3) соціальність, комунітарність, ієрархічність, групізм, тотожність, а також взаємозалежність і консенсуальність; 4) стрижневий характер поваги до людської гідності та особи, акцентування концепції людяності та африканського гуманізму.

Таким чином, африканський підхід до прав людини слід розглядати в космологічному розумінні (як трактування місця людини-мікрокосму в існуючому макрокосмі), онтологічному розумінні (як соціальну природу буття африканських народів та формування під його впливом соціальної природи африканської концепції прав людини) та ідеологічному розумінні (як сукупність особливостей політичних, економічних та релігійно-культурних структур, що є складовими африканського підходу до прав людини), а також визначити як фундаментальну основу функціонування національних правових систем держав та народів Африканського континенту щодо захисту прав людини, а також міжнародного регіонального та субрегіонального співробітництва держав континенту у сфері захисту прав людини у рамках Африканської системи захисту прав людини.

Література

1. Роговик О. Д. Вплив особливостей національного права держав африканського континенту на становлення регіонального механізму захисту прав людини / О. Д. Роговик, А. П. Шуміленко // *Український часопис міжнародного права*. – 2014. – Спеціальний випуск «Нові імена в науці міжнародного права». – С. 63-66.
2. Васильев А. М. Африка и вызовы XXI в. / А. М. Васильев. – М.: Вост. лит., 2012. – 374 с.
3. Василенко И. А. Геополитика современного мира / И. А. Василенко. – М.: Юрайт, 2011. – 395 с.

4. Универсальные и региональные механизмы защиты прав человека / [П. В. Чиков, Г. Н. Хадиева, А. Б. Мезяев, А. М. Насырова] ; под ред. проф. Г. И. Курдюкова – Казань. : Издательство, 2003. – 228 с.

5. Лукашева Е. А. Человек, право, цивилизации: нормативно-ценностное изменение: монография / Е. А. Лукашева. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2013. – 384 с.

6. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение: основные правовые системы современности / А. Х. Саидов; под ред. В. М. Туманова – М.: Юрист, 2003. – 448 с.

7. Денисов В. Н. Система права развивающихся стран: становление и развитие национальных систем права стран Африки, освобожденных от колониализма / В. Н. Денисов – К.: «Наукова думка», 1978. – 275 с.

8. Колесников А. С. Мировая философия в эпоху глобализации / А. С. Колесников. – Нью-Йорк: Northern Cross, 2009. – 434 с.

9. An-Naim A. Cultural transformations and human rights in Africa: a preliminary report / A. An-Naim, A. Madigan, G. Minkley // *Emory international law review*. – 1997. – Vol. 11. – Issue 1 (Spring 1997). – p. 287-350.

10. Motala Z. Human rights in Africa: a cultural, ideological and legal examination / Z. Motala // *Hastings international and comparative law review*. – 1989. – Vol. 12. – Issue 2. – p. 373-410.

11. Малевич Ю. Незападная концепция прав человека / Ю. Малевич // *Белорусский журнал международного права*. – 1998. – №5. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://evolutio.info/content/view/251/49/>

12. Политические системы и политические культуры Востока / под. ред. профессора А. Д. Воскресенского. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 829 с.

13. Mwenda K. K. Deconstructing the concept of human rights in Africa / K. K. Mwenda // *Alternative law journal*. – 2000. – Vol. 25. – Issue 6. – p. 292-302.

14. El-Obaid A. Human rights in Africa – a new perspective on linking the past to the present / A. El-Obaid, K. Appiagyei-Atua // *McGill Law Journal*. – 1996. – Vol. 41. – Issue 4. – p. 819-854. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lawjournal.mcgill.ca/documents/41.ElObaid.pdf>

АНОТАЦІЯ

У статті окреслено загальний контекст африканського буття та його колективну природу, вплив соціального, релігійного та доктринального факторів на формування африканського регіонального підходу до прав людини, загальні межі дискурсу та його особливості.

SUMMARY

The article outlines the general context of the African existence (being) and its collective nature, the impact of social, religious and doctrinal factors on the formation of the African approach to human rights, the general boundaries of discourse and its features.

15. Maluwa T. Discourses on democracy and human rights in Africa / T. Maluwa // African journal of international and comparative law. – 1997. – Vol. 9. – Issue 1 (1997). – p. 55-71.

16. Цивілізаційна структура сучасного світу: в 3-х томах. Книга II / под ред. Ю. Н. Пахомова, Ю. В. Павленко. – К.: «Наукова думка», 2006. – 638 с.

17. Bell R. H. Understanding African philosophy: a cross-cultural approach to classical and contemporary issues / R. H. Bell – New York/London: Routledge, 2002. – 185 p.

18. Hashimoto H. The prospects for a regional human rights mechanism in East Asia / H. Hashimoto – New York/London: Routledge, 2003. – 243 p.

19. Шино Д. Особенности этнического самосознания африканцев / Д. Шино // Развитие личности. – 2006. – №2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rl-online.ru/articles/rl02_06/542.html

20. Kanu M. A. The indispensability of the basic social values in African tradition: a philosophical appraisal / M. A. Kanu // OGIRISI. – 2010. – Vol. 7. – p. 149-161.

21. Кормич Л. І. Культурологія (історія і теорія світової культури ХХ століття): Навчальний посібник. Видання третє / Л. І. Кормич, В. В. Багацький. – Х.: Одиссей, 2004. – 304 с.

22. Глобалізація сопроотивлення: Борьба в мире / Отв. ред. С. Амин и Ф. Утар: пер. с англ. / Под. ред. и предисл. А. В. Бузгалина. Изд. 2-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 304 с.

23. Ahluwalia P. Politics and post-colonial theory: African inflections / P. Ahluwalia – New York/London: Routledge, 2001. – 164 p.

24. Akokpari J. Policing and preventing human right abuses in Africa: The OAU, the AU and the NEPAD Peer Review / J. Akokpari // International journal of legal information. –

2004. – Vol. 32. – Issue 2 (2004). – p. 461-473.

25. Робертсон Р. Глокалізація: часопростір і гомогенність-гетерогенність / Р. Робертсон // Глобальні модерності / За редакції М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; Пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Ніка-Центр, 2008. – с. 49-72.

26. Этингер Я. Я. Межгосударственные организации стран Азии и Африки / Я. Я. Этингер – М.: «Наука», 1976. – 189 с.

27. Міжнародні відносини та світова політика: підручник / кер. авт. кол. В. Ю. Крушинський; за ред. В. А. Манжолі. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 863 с.

28. Ibhawoh B. Cultural relativism and human rights: reconsidering the African discourse / B. Ibhawoh // Netherlands quarterly of human rights. – 2001. – Vol. 19. – Issue 1 (March 2001). – p. 43-62.

29. Mubiala M. The contribution of African human rights law traditions and norms to United Nations human rights law / M. Mubiala // Human rights and international legal discourse. – 2010. – Vol. 4. – p. 210-240.

30. Супатаев М. А. Право в современной Африке: основные черты и тенденции развития / М. А. Супатаев – М.: «Наука», 1989. – 175 с.

31. Ankumah E. A. The Cairo-Arusha principles on universal jurisdiction in respect of gross human rights offenses: an african perspective / E. A. Ankumah // Africa: mapping new boundaries in international law (comments). – American society of international law proceedings. – 2004. – Vol. 98. – p. 238-240.